

YANLIŞ ANLAMLANDIRMA VE DEĞERLENDİRMELERE KONU OLAN BAKARA 54. ÂYETİNDEKİ “UKTULÛ ENFUSEKUM” İFADESİNİN ÇÖZÜMLEMESİ

Zülfikar DURMUŞ (*)

Özet

Kur'ân, anlaşılın diye Arapça olarak gönderilmiştir. Bu nedenle Kur'ân insanın anlayabileceği bir dil ve üslup kullanmıştır. Kur'ân'ın kullandığı üsluplardan biri de hakikat ve mecaz'dır. Hakikî veya mecazî bir anlama sahip olduğu ihtilaflı olan ifadelerden biri de Bakara 54. âyetindeki “Uktulû enfusekum” ifadesidir.

Bu ifade, çoğu meallerde literal anlamından, tarihsel bağlamından ve Kur'ân bütünlüğünden kopartularak “nefsinizi/egonuzu öldürün” şeklinde mecazî/işarî anlam yüklenmiştir. Tefsirlere gelince, sözkonusu ifade bütün tefsirlerde literal anlamıyla yorumlanmakla birlikte, kimi tefsirlerde yanlış değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Amacımız, doğru bilgiye ulaşmak ve konuyla ilgilenenlere yardımcı olmakla birlikte, Kur'ân'ın mesajlarını sağlıklı olarak anlamak ve anlatmak arzusunda olduğumuzdan dolayı Kur'ân âyetleri üzerinde konuşup yazarların daha dikkatli olmalarının gerekliliğinin altını çizmektir.

Anahtar Kelimeler: Hakikat, mecaz, nefis, İsrailoğulları, buzağı, şirk, tövbe.

The Analysis of Misunderstood and Incorrect Evaluation of The Expression “Uqtulû Enfusekum” in Baqara 54.

Abstract

The Qur'an has been sent in Arabic language in order to be understood. So, the Qur'an has been using intelligible language and manner for human being. One of the styles used by Qur'an is truth and metaphor. One of the statements which is controversial that whether it has real or metaphoric meaning is the expression “uqtulû enfusekum” in Baqara 54.

This statement is loaded the metaphoric meaning of “kill your selves/egos” by considering it without Quranic integrity and literatural meaning and historical bond in many translations. As regards of commentaries, although this expression is explained by its literatural meaning in almost all, in some of them it is mistaken.

Since our goal is both to attain the true knowledge and to escort the concernors of the topic and also understanding and expressing messages of the Qur'an vigorously, we intended to underline the necessity about the people speaking and writing about verses of the Qur'an should be more careful.

Key Words: Truth, metaphor, self, calf, repentance, false worship, children of Israel.

*) Yrd. Doç. Dr., İnönü Ün. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı,
(e-posta: zdurmus@inonu.edu.tr)

Giriş

Bütün insanlığa yol gösterici ilkeler içeren, İslâm Dini'nin ana kaynağı ve kutsal kitabı olan Kur'ân, Arapça olarak indirilmiştir. Kur'ân'ın benzeri ne Arapça'da veya başka bir dilde üretilemez. Onun Arapça indirilmesinin nedeni kolay anlaşılması içindir: “*Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık Kitab'ın âyetleridir. Anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*” (12. Yûsuf 1-2). Kur'ân, kendisinin mesajlarını tebliğ edecek Peygamber ile indirildiği toplum dikkate alındığında Arapça'dan başka bir dilde vahyolunamazdı. Çünkü o, Arapça olmayan (a'cemî) bir Kur'ân olsaydı putperest muhalifleri olan Mekke müşrikleri bu duruma şöyle itiraz ederlerdi: “*Onu yabancı dilde bir Kur'ân yapmış olsaydık: 'Mesajları açıklanmalı değil miydi? Bir Arab'a yabancı bir dille (söylenir) mi?' derlerdi...*” (41. Fussilet 44).

Anlaşılması kolay olsun diye ayrıntılı bir şekilde açıklanan ve Arapça olarak indirilen Kur'ân'da sadece insana hitap edildiği için insanın anlayabileceği bir dil ve üslup kullanılmıştır. Aksi durumda insanın onu anlaması ve algılaması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki Kur'ân, geldiği ilk muhatap çevrenin ve toplumun dili olan Arapça'nın doğal olarak bütün dil özelliklerini, inceliklerini ve edebiyat sanatlarını (belâgat/retorik) olağanüstü bir biçimde ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kur'ân sadece içeriği ile değil, aynı zamanda dil ve üslup yönüyle de insanları aciz bırakacak (i'câz) enfes bir güzellik sunmuştur¹.

Kur'ân'ın bünyesinde barındırdığı üsluplarından biri de *hakikat ve mecaz* üslûbudur. Kur'ân'daki sözcüklerin büyük çoğunluğunun hakikî anlamda kullanıldığı, bazı lafızların ise hakikî anlamın dışında başka bir anlamda (mecaz) kullanıldığı da görülmektedir. İslâm düşüncesinde Kur'ân'daki sözcüklerin hakikî anlamlarında kullanılmasında herhangi bir ihtilaf yokken değilken, mecazî anlamda kullanılmasına yönelik bazı görüş ayrılıkları sözkonusu olmuştur².

İşte hakikî bir anlama mı yoksa mecazî bir anlama mı sahip olduğu hususunda ihtilaf edilen âyetlerden biri de 2. Bakara 54. âyetidir. Burada problem gibi gözükken husus şudur: 2. Bakara 54. âyetindeki “*nefsinizi/kendinizi öldürün*” cümlesi lafzî/hakikî mi yoksa mecazî bir anlama mı sahiptir. Türkçe mealler üzerinde yaptığımız incelemeler esnasında bu âyete temelde lafzî/hakikî veya mecazî farklı iki anlamın yüklenildiği dikkatimizi çekti. Bu sebeple âyeti açıklamada lafzî veya mecazî anlamlardan hangisinin daha isabetli olacağını tespit edebilmek ve anlam kargaşasını mümkün olduğu kadarıyla ortadan kaldırmak için bu konuyu çalışmaya karar verdik. Bu meseleyi hem ulaşılabildiğimiz mevcut meallerden hem de tefsîr geleneği açısından irdeleyeceğimizi belirtmek isteriz. Amacımız, doğru bilgiye ulaşmak ve konuyla ilgilenenlere yardımcı olmakla birlikte, Kur'ân'ın mesajlarını sağlıklı olarak anlamak ve anlatmak arzusunda olduğumuzdan dolayı Kur'ân âyetleri üzerinde konuşup yazarların daha dikkatli olmalarının gerekliliğinin altını çizmektir.

- 1) Kur'ân'ın i'câzî ile ilgili en son, özgün ve derli toplu bir çalışma için bkz: Kılıç, Sadık, *Kur'ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, İstanbul 2003.
- 2) Hakikat ve Mecaz ile ilgili tartışmalar, taraftarları ve mecaz çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz: Zerküş, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, tsz., II, 254 vd.; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul 1978, II, 47-54; Kâsımî, Cemaleddin, *Tefsir İliminin Temel Meseleleri*, (çev: Sezai Özel), İstanbul 1987, s. 197-216; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1983, s. 177-178; Kırca, Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, tsz., s. 51-53.

I. Bakara 54. Ayetinin Tarihsel Arka Planı

Hz. Musa, kavmini kendilerini köle olarak kullanan Firavun'un zulmünden kurtarıp Filistin'e getirdikten sonra Tur-i Sinâ'ya çekilmiş, orada Allah'la vaadleşmesi üzerine kırk gün kalıp gece gündüz ibadetle meşgul olmuştur. Bu ibadetle ruhî tekamülünü tamamlamış, Allah'ın bizzat hitabını işitmiş, kendisine Tevrat levhaları verilmiştir. Fakat Hz. Musa'nın Tur'da bulunduğu sırada halkı, kuyumcu Samirî'nin³ yaptığı altın buzağıya tapmışlardır. Kavminden bazıları Hz. Musa'nın vekil bıraktığı kardeşi Hz. Harun'un sözünü dinleyip tevhidden ayrılmamış, diğerleri ise Samirî'nin sözlerine kanarak altın buzağıya taparak dinden çıkmışlardır. Hz. Musa geri döndüğü zaman halkının tevhid çizgisinden saptığını ve dinden döndüklerini görünce:⁴ “*Ey halkım! Siz buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. Hemen yaratanaınıza tövbe edin!*” demiştir. Bunun üzerine halkın, nasıl tövbe edileceği sorusuna karşılık⁵ Hz. Musa, işlemiş oldukları günahın tövbesinin kendilerini öldürmek olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine günahların en büyüğü olan şirke bulaşanlar, Hz. Musa'nın söylemiş olduğu bu tövbe emrini yerine getirerek bu büyük günahahtan kurtulmuşlardır⁶. Hasan-ı Basrî (110/728) bu âyet hakkında: “Buzağıya tapan İsrailoğulları'nın birbirlerini öldürmeleriyle ilgili Allah'ın emri, onların buzağıya tapınmaları sebebiyle kalplerinde meydana gelen hal üzerine gerçekleşmiştir. Nitekim bu durumla ilgili olarak Yüce Allah “*İşin aslını anlayıp, sapıtmuş olduklarını görünce: ‘Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsan, andolsun kaybedenlerden oluruz’ dediler.*”⁷ demektedir⁸.

İşte bu olayı anlatan âyetin meali şöyledir:

Musa, kavmine: ‘Ey kavmim! Buzağı’yı (put) edinmekle kendinize ya-zık ettiniz. Hemen Yaratanaınız’a tövbe edin. Nefislerinizi öldürün. Bu, Yaratanaınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü O, tövbeleri daima kabul edendir, çok merhametlidir’ demişti. (2. Bakara 54)

Bu âyet, İsrailoğulları'nın buzağıya tapınmalarından dolayı tövbe ettiklerini ve Allah Teâlâ'nın da onların bu tövbelerini kabul ettiğini açıklamaktadır. Aslında âyette tövbe

- 3) Tevrat'ta buzağı yapanın Hz. Hârûn olduğu ifade edilmektedir. [Çıkış, XXXII Bab]. Oysaki Kur'an'a göre bu işi yapanın Sâmirî adında bir kişi olduğu açıkça ifade edilerek bu peygamber hakkındaki iftûrayı düzeltir. Bkz: 20. Tâhâ 85, 87, 95. Bu hususla ilgili geniş bilgi için bkz: Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulâhiyyet*, İstanbul 1987, s. 363-364.
- 4) Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı Firavun ve yandaşlarının acımasız işkence ve zulmünden kurtararak Mısır'dan Kutsal toprak (Filistin)'e getirmesi, Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkması ve onun yokluğunda Samirî isimli birinin altın buzağıdan put yaparak halkı aldatması gibi konulara ilişkin şu âyetlere bkz: 7. A'râf 137-154; 20. Tâhâ 80-99.
- 5) Vahidî, Ali b. Ahmed Ebu'l-Hasan, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut 1415, I, 105; Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I, 81; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut 1996, I, 273; Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I, 80; Bursevî, İsmâil Hakîkî, *Tefsîru Ruhi'l-Beyân*, İstanbul 1389, I, 137. Ayrıca krş: Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut 1992, I, 325; Suyûtî, Celâleddin, *ed-Dürri'l-Mensûr fi'l-Tefsîr bi'l-Mesûr*, Beyrut 1993, I, 169.
- 6) Bkz: Taberî, I, 325; Nisâbü'rfî, Muhammed b. Hasan, *Tefsîru Garâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*, Beyrut 1980, I, 288 (Taberî tefsîri ile birlikte).
- 7) 7. A'râf 149.
- 8) Bkz: İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1984, I, 130.

emri ve Allah'ın tövbe edenlere ilişkin sünneti belirtilmektedir. Ayetten, İsrailoğulları'nın tövbe ederek birbirlerini öldürdükleri anlaşılmamaktadır. Zira, Kur'ân İsrailoğulları'nın tövbelerinin nasıllığından söz etmemektedir. Tövbelerinin nasıllığı hususu, ancak çeşitli rivâyetlerden ve müfessirlerin bu rivâyetlere dayalı yorumlarından anlaşılmaktadır.

Ancak bu tövbenin nasıl olacağını bildiren “uktulû enfusekum” (nefislerinizi öldürün) cümlesinde, çoğu Türkçe mealler ile tefsirler arasında âyetin bu cümlesini anlama ve anlamlandırma ciddi bir sorunun varlığı dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle, burada temel sorun, âyetin literal anlamının gerektirdiği bu öldürme olayının *gerçek bir öldürme mi yoksa mecazî anlamı olan “nefsi öldürme” mi olduğudur.* İşte bu konuyu hem meallerde hem de tefsir geleneğinde araştırarak bir sonuca ulaşmak istiyoruz.

II. Bakara 54. Âyetindeki “Uktulû Enfusekum” İfadesinin Meallerdeki Yorum Biçimi

2. Bakara 54. âyetindeki “uktulû enfusekum” cümlesine meallerde iki farklı anlamın verildiği görülmektedir⁹. Sadece birkaç mealde zahîr anlamı verildiğini görmekteyiz. Buna göre sözkonusu cümle: “*sonra kendinizi öldürün*”¹⁰, “*Ve birbirinizi öldürün*”¹¹, “*tövbe etmeyenlerinizi öldürün*”¹² ve “*adamlarınızı öldürün*”¹³ şeklinde anlamlandırılmaktadır.

Muhammed Hamidullah (2003), “kendinizi öldürün” cümlesine mealinin dipnotunda “putlara tapmaktansa kendinizi öldürmeniz daha iyidir” açıklamasını yapmıştır¹⁴. Hamidullah'ın âyete verdiği meal ve mealle ilgili açıklaması, buzağıya tapanların kendi kendilerini öldürmelerini, yani intihar etmeleri gerektiğini ifade etmektedir ki, kanaatimizce bu, problemlı bir mealdir. Bu yorumdan, puta tapma cezasının intihar olduğu neticesi çıkar ki, semavi kutsal kitaplarda bu tür bir cezaya rastlanmamaktadır.

Meallerin kahir ekseriyeti ise, âyette geçen “uktulû enfusekum” ibaresine mecazî anlam yükleyerek; “*nefislerinizi öldürün*”¹⁵, “*nefislerinizi öldürün (ıslah edin)*”¹⁶, “*gö-*

9) Bakara 54. âyeti bağlamında hakikat-mecaz ikilemine dair Kur'ân meallerinden sekizi üzerinde yapılan bir çalışma için bkz: Erdal, Mesut, “Kur'ân Meallerinde Hakikat-Mecaz İkilemi”, (Basılmamış Tebliğ), Diyarbakır 2003.

10) Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'ân*, (çev: Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İstanbul 2000, s. 155.

11) Hasan Karakaya ve Diğerleri, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul 1986.

12) Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara 1985.

13) Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, Ankara 1996, s. 805.

14) Hamidullah, s. 156.

15) Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerim ve Meal-i Şerifi*, (Haz. ve not: Ertuğrul Özalp), İstanbul 2000; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Kur'ân-ı Kerim Anlamı*, İstanbul 1968; İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'ân)*, İstanbul 1977; Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1980, s. 27; Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, İstanbul, tsz.; Koçyiğit, Talat-Cerahağlı, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim ve Tefsiri*, Ankara 1990, I, 127; Bulaç, Ali, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul, ts.; Eryarsoy, Beşir-Ağırakça, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul 1997; Hayrat Neşriyat, *Kur'ân-ı Kerim ve Muhtasar Meali*, İstanbul 2001.

16) Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, İstanbul 1981, I, 22; Yavuz, A. Fikri, *Kur'ân-ı Kerim ve İzzahlı Meâli Alisi*, İstanbul 1979.

nüllerinizdeki buzağı sevgisini yok edin"¹⁷, "kendinizi ıslah edin"¹⁸, "nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün"¹⁹, "Nefsinizin kötü arzularını kesin. Allah yolunda kendinizi öldürün."²⁰, "nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin)"²¹, "nefsinizi yok edin"²², "egolarınızı öldürün"²³ ve "kendinizi öldürün (nefsinizi ıslah edin)"²⁴ gibi anlamlar verilmiştir. Ancak burada konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle bazı açıklamalarda bulunmanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Elmalılı M. Hamdi Yazır (1942), sözkonusu cümleye "nefislerinizi öldürün" anlamını vermiştir. Ancak, tefsirine bakıldığında, "nefislerinizi" ifadesini, "nefsleri hükmünde olan yakınları" şeklinde açıkladığı görülmektedir. Nitekim o, tefsirinde, verdiği bu anlamın, hakikat-ı örfiye olduğunu ifade etmiştir: "...İkincisi, hakikat-ı örfiyesidir ki, esasen ihvan olan bir kavmin efradı, haydi bakalım birbirinizi öldürüntüz demektir. Ve ekseri müfessirin bu manayı göstermişlerdir."²⁵

Ömer Rıza Doğrul (1952), Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirine ilişkin *Tanrı Buyruğu* isimli eserinde sözkonusu âyetin bu cümlesini: "*Kendinizi öldürünüz*" demekten maksat, intihar etmek olsaydı, muhatap olan kavim içinde buzağıya tapanların ortadan kalkmaları icap ederdi. Öyle olmadığına göre maksat, buzağıya tapma adetini yenileyen elebaşlarının öldürülmesi olacaktır." şeklinde açıklayarak klasik müfessirlerce verilen anlamı tercih ettiğini açıklamış olmaktadır. Bununla birlikte o, "ihtimal ki, nefsaniyeti yani, çirkin ihtirasları öldürmektir." diyerek âyetin bu cümlesine mecazî anlamın verilebileceğine de kapı aralamaktadır²⁶.

Hasan Basri Çantay (1964), mealinin dipnotunda şu bilgiyi vermektedir: "Buzağıya tapmak suretiyle Hak dininden dönenleri öldürün" manasını da verenler olmuş. Nazm-ı Celil buna müsait değil. Çünkü "nefislerinizi öldürün" buyruluyor. Hiçbir peygamber "kendinizi bizzat öldürün, intihar edin" demez. Bu nazım, nefis ile mücadelenin lüzumunu belirtmektedir. En büyük mücadele budur."²⁷

Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin²⁸, Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça²⁹ ve Süleyman Ateş, sözkonusu cümleyi "nefislerinizi öldürün" şeklinde anlamlandırmakla birlikte, "içinizden buzağıya tapanları öldürünüz" şeklinde alternatif bir tercümenin de yapılabileceğine dikkat çekmektedirler. Ayrıca Ateş, tefsirinde âyete üç mana verildiğini belirt-

17) Dumlu, Ömer-Elmalı, Hüseyin, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İzmir 2003.

18) Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığı Altında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2001, I, 437.

19) Ali Özek ve Diğerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1993.

20) Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul 1998.

21) Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara 2002.

22) Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 16.

23) Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1994, s. 400.

24) Davutoğlu, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1994.

25) Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1982, I, 355.

26) Doğrul, s. 27.

27) Çantay, I, 22.

28) Bkz: Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara 2002.

29) Bkz: Eryarsoy, Beşir-Ağırakça, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul 1997.

tikten sonra, bunlardan sonuncu mana üzerinde daha vurgulu ifadelerle durur: “Üçüncü mana ise tasavvufî manadır. Mutasavvif müfessirlere göre “kendinizi öldürün” ifadesi, daha derin bir mana taşımaktadır. Buradaki öldürmekten maksat, dış vücudu öldürmek değil, nefsin şehvetlerini, kötü duygularını öldürmektir. Vücudu değil, nefsi, yani insanın egosunu, bencilliğini öldürmektir. Nefis öldürülünce, onun kötü duyguları yok edilince ruh düzelir, insan ruhu vesveselerden kurtulup yücelir. İşte ayette kastedilen, insanı kötülöklere sevk eden bayağı duyguları, nefsin alt güçlerini öldürmektir.”³⁰ Ateş, her ne kadar ayette kastedilen budur demişse de, mealinde bunu net olarak ifade etmediği için âyetin anlamının tayininde veya tevilde birçokları gibi mütereddit görünmeyi tercih etmiştir.

Suat Yıldırım, mealinin dipnotunda ise şu açıklamalara yer vermektedir: Âyetteki “nefslerinizi öldürün” mefhum olarak üç mânaya gelebilir: 1. Hakikî mânası ki herkesin kendi kendini öldürmesi, yani intihar etmesidir. Lakin böyle olsaydı muhatap olacak kavim kalmaz veya ancak âsiler kalırdı. Şu halde kastedilen mânâ bu değildir. 2. Esasen kardeş olan bir kavmin fertlerine, haydi bakalım şimdi birbirinizi öldürünüz demektir. Tefsirciler çoğunlukla bu mânayı gözetmişlerdir. Tur’a giden Hz. Musa’ın arkasından Samirî, altundan buzağı heykeli yapmış, önce bağirtmiş ve Apis öküzüne tapan Mısırlılar ve diğer puta tapıcılar gibi İsrailoğullarının bir kısmını, “İşte Musa bunu aramaya gitti.” diyerek ona taptırmış, çok yakın bir zamanda bizzat şahid oldukları nimetlere karşı nankörlük edip bir bozgun ve karışıklık çıkarmış, kavmin diğer bir kısmı Hz. Harun ile beraber bu gidişi önleyememişlerdir. Hz. Musa’nın dönüşüne kadar bu şirik iyice yayılmıştır. O dönünce Furkan’ın hükmüyle, hem buzağıya tapanlara, hem de onları önlemeyip bekleyenlere hemen tövbe etmelerini ve tövbe edenlerin, etmeyenleri derhal öldürmelerini emretmiştir. Bu iç savaş Allah’ın izniyle zaferle sonuçlanmıştır ki, burada o nimet hatırlatılmaktadır. 3. Sırf mecâzî mânası ile “nefsani isteklerinizi öldürünüz.” Bu gerçek tefsir olmayıp işârî bir mânadır. “Yani günahlarınıza pişman olarak gam ve keşerden canınızı çıkarın yahut şehvetlerden menetmekle riyazet ediniz.”

Suat Yıldırım’ın, “nefsinizin kötü arzularını kesin” anlamını öne alması tasavvufî manayı öncelikli olarak kabul ettiğinin işaretidir. Akabinde de, “Allah yolunda kendinizi öldürün” anlamını vermesi iki anlamdan birini tercih edemeyip mütereddit kaldığını ya da okuyucu için alternatif anlam sunmak istediğini gösterir. Gerçi dipnotta açıklama verilmiş ama, tercih ettiği ve gerçek tefsir olarak kabul ettiği tek bir anlamı verseydi daha uygun olurdu. Kanaatimizce kendisini “nefsinizin kötü arzularını kesin” anlamını öncelemeğe sevk eden husus, bir kısım yanlış anlamalara meydan vermemek olabilir.

Sözkonusu cümleyi “Nefslerinizi öldürün” şeklinde anlamlandıran Ali Bulaç ise, dipnotta “kendinizi ıslah edin” açıklamasına yer verir.

Bazı Türkçe tefsir ile meâllerin ekseriyetinin mecâzî/îşârî anlamı vermelerindeki temel saikleri üç maddede özetlemek mümkündür:

1. Tefsirler, *Tevrat*’taki rivâyetlere dayanarak lafzî mana vermişlerdir. Oysa Kur’ân-ı Kerim’de bu konuda herhangi bir açıklama yer almadığı için, İsrailî rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır.

30) Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, I, 165.

2. Bu sözü ihtiva eden âyet, İsrâiloğulları'na ihsan edilen nimetleri hatırlatmak maksadıyla gelmiştir. Ayette sözü edilen nimet ise, Yahudilerin altın buzağıyı tanı edinmelerine rağmen, Hz. Musa'nın ikazından sonra tövbe etmeleri ve bu tövbenin Allah Teâlâ tarafından kabul edilmesidir. Bu bağışlamadan sonra onların birbirlerini kılıçtan geçirdiğini düşünmek mümkün değildir.

3. Hiçbir peygamber "kendinizi öldürün" demez. Dolayısıyla âyetin bu cümlesi nefis ile mücadelenin gerekliliğini belirtmektedir³¹.

Görüldüğü gibi, Kur'ân'da anlam verilmesi en zor âyetlerden biri olan 2. Bakara 54. âyetine temelde iki anlam yüklenmektedir: Zahirî ve mecazî. İlerde görüleceği üzere, klasik müfessirlerin hemen tamamı hakikî anlamı tercih ederken, son dönemde yazılan bazı Türkçe tefsirler ile pek çok meâl yazarı ise sözkonusu âyete mecazî anlamın verilmesi gerektiği hususunda adeta konsensüs sağlamış gibidir.

III. Bakara 54. Âyetindeki "Uktulû Enfusekum" İfadesinin Klasik Tefsîr Geleneğindeki Yorumlanışı

Bakara 54. âyeti, Kur'ân'da anlaşılması ve yorumlanması en zor olan âyetlerden birisidir. Ayetteki "*nefsinizi öldürün*" emrine Türkçe meallerde olduğu gibi, tefsirlerde de temelde iki anlamın verildiğini görmekteyiz: 1. Hakikî mânâ, 2. Meczazî mânâ.

A. Hakikî/zahirî mânâ: Ayette hakikî mânâdan kasıt, her ne şekilde olursa olsun, bizzat öldürme/öldürtülme olayı olup, müfessirlerin kahir ekseriyeti âyetin hakikî/zahirî anlamının kastedildiği görüşündedirler. Ancak âyetteki bu emirle öldürenin veya öldürülenin kimler olacağı hususunda ihtilaf edilmiş ve üç farklı görüş ortaya konmuştur:

1. Buradaki emrin muhatabı **buzağıya tapanlar** olup, bunların kendi kendisini öldürmesi yani **intihar** etmesi anlamını taşır³². Ayette geçen öldürmeden maksat, hakikî öldürmedir. Buradaki "öldürün" emrinin literal/zahirî manasından, herkesin kendini öldürmekle memur olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bazı müfessirler, buzağıya tapan İsrâiloğulları'nın kendi kendilerini öldürmekle emrolunmadığı hususunda müfessirler arasında konsensüs bulunduğunu vurgulamaktadırlar³³.

2. Ayetteki emrin muhatabı **sadece buzağıya tapıp tövbe edenlerdir**. Yani, tövbe edenlerin birbirlerini öldürmeleri emrolunmuştur. Buna göre "Kendinizi öldürünüz" emrinin anlamı, "bir kısmınız bir kısmınızı öldürsün"³⁴ demektir. Kimi rivâyetlerde bu töv-

31) Bkz: Koçyiğit-Cerrahoğlu, I, 127; Esed, I, 16 (39. dipnot); Bayraklı, I, 437-440; Çantay, I, 22.

32) Zemaşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmidi't-Tenzil*, y.y., tsz., I, 140; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, Beyrut 1404, I, 82; Kurtubî, I, 273; Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Beyrut 1988, I, 62; Neseff, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, İstanbul 1984, I, 48; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1994, I, 102; Alûsî, Şihâbüddîn, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut 1994, I, 261; Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân (Menar)*, Beyrut, tsz., I, 319.

33) Örneğin bkz: Râzî, Fahrreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1997, I, 516; Kurtubî, I, 273.

34) Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, tsz., I, 122; Râzî, I, 517; Zemaşerî, I, 140; Beydâvî, I, 62; Neseff, I, 48; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *Besâiru zevi't-Temyîz*, Beyrut, tsz., IV, 238; Alûsî, 261; Reşid Rızâ, I, 319. Ayrıca bkz: Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (Haz: Ali Özek), İstanbul 1993, s. 137-138; Bikâî, İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Düer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut 1995, I, 135.

be edenlerin iki saf halinde ortaya çıktıkları, birbirlerini öldürme işinin gece vaktine kadar devam ettiği bildirilmektedir³⁵. Kısaca, buradan suçluların birbirlerini öldürmelerine dair bir emir olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu öldürme şeklinde meşakkatin artması sözkonusudur. Zira bir topluluk günaha müşterek oldukları zaman onların birbirlerine olan merhameti, başkalarının kendilerine olan merhametinden çok daha fazla olur. Dolayısıyla onların birbirlerini öldürmekle mükellef tutulmaları halinde bu husustaki meşakkatin daha da büyüyeceği açıktır³⁶.

İsrailoğulları'nın birbirlerini öldürdüklerine ilişkin pek çok rivâyet vardır. Onlardan biri İbn Ebî Hâtim'in Hz. Ali'den naklettiği şu rivâyettir: İsrailoğulları Hz. Musa'ya "Tövbemiz nedir/nasıl olacak?" diye sorduklarında Hz. Musa: "Birbirinizi öldürmenizdir" şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine herkes, bıçakları eline alıp, babasını, kardeşini vs. kimi öldürdüğüne bakmadan durmadan öldürmüş ve sonuçta yetmiş bin kişi ölmüştür. Allah, Hz. Musa'ya: "Onlara söyle ellerindeki bırakınlar, öldürülenler affedildi, kalanların da tövbesi kabul edildi." diye vahyetti³⁷.

Buzağıya tapınma suçunu işleyenlerin birbirlerini öldürmelerine dair rivâyetlerden biri de şöyledir: Hz. Musa İsrailoğulları'na birbirlerini öldürmelerini emredince onlar: "Biz Allah'ın emrine sabredeceğiz" dediler. Mütevatir bir şekilde kenarlarda, köşelerde oturdular ve onlara "Kim gözünü katiline uzatır veya eliyle, ayağıyla kendini müdafaa ederse o melundur ve tövbesi reddolunmuştur" denildi. Bunun üzerine halk, silahlarını kuşanıp birbirlerine vurmaya başladılar. Fakat kişi oğlunu, babasını, kardeşini, yakını, dostunu, komşusunu görerek onlara acıyor ve Allah'ın emrini yerine getiremiyordu. Böyle olunca Hz. Musa'ya müracaat edip: "Ne yapacağız?" dediler. O zaman Allah, siyah bir bulut gönderdi, bulut onları kuşatınca birbirlerini göremez oldular. Akşama kadar öldürme işi devam etti. Ölüm işi çoğalınca Hz. Musa ve Harun "Ya Rabbi! İsrailoğulları helak oldu, geri kalanları bağışla" diye dua ettiler. Bunun üzerine Alah Teâlâ, bulutu açtı ve **tövbelerinin kabul edildiğini haber vererek birbirlerini öldürmekten vazgeçmelerini istedi**. Bu arada yetmiş bin kişi öldü. Öldürülenler şehid oldular, kalanların da günahları affedildi. Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya "Öldüreni de öldürüleni de cennete koyacağım" diye vahyetti³⁸.

Tevrat'ta da buzağıya tapanların akıbetleri hakkında şöyle denilmektedir:

Ve onlara dedi: İsrailin Allah'ı Rab şöyle dedi: Herkes kılıcını beline kuşansın ve ordugahta kapıdan kapıya dolaşsın ve herkes kendi kardeşini ve herkes kendi arkadaşını ve herkes kendi komşusunu öldürsün. Ve Levi Oğulları, Musa'nın söylediği gibi yaptılar ve o kavimden üç bin adam kadar düştü³⁹.

35) Bkz: Taberî, I, 326-327; Kurtubî, I, 273; Suyûtî, I, 168.

36) Râzî, I, 517,

37) Suyûtî, I, 169; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut 1988, I, 102. İsrailoğulları'nın birbirlerini öldürdüklerine ilişkin benzer rivâyetler için bkz: Taberî, I, 325-327; İbn Kesîr, I, 130.

38) Râzî, I, 517; Begavî, I, 81; Hâzin, I, 81; Bursevî, I, 137-138. Rivâyetlerin değişik varyantları için ayrıca bkz: Taberî, I, 325-327; İbn Kesîr, I, 130-132.

39) Tevrat, *Çıkış*, XXXII, 27-28.

Bu görüş bir çok açıdan tutarsız gözükmektedir: *Birincisi*, burada kimin kimi öldüreceği belli değildir. *İkincisi*, aynı suçu işlemekle birlikte öldürülenler ile öldürenler aynı statüde yer alamayacakları için öldürenlerin durumu ne olacak ve onları kim öldürecek? *Üçüncüsü*, toplumsal bir kargaşanın yaşanması içten bile değildir. Nitekim bu durumun bir iç savaş olduğu belirtilmektedir⁴⁰. *Dördüncüsü* ise, öldürülenlerin sayısı hakkında tefsirlerdeki rivâyetler ile Tevrât'taki sayı farklıdır. Tefsirlerdeki rivâyetlere göre bu sayı, *yetmiş bin* iken Tevrât'tın verdiği rakam ise *üç bin*'dir. Dolayısıyla bu sorulara tarihî ve aklî cevap verilemeyeceği için bu görüşün tutarsız ve sağlıksız olduğunu, indirildiği topluma huzur ve mutluluk getirmesi beklenen ilâhî kitabın, aksine böyle bir karmaşaya imkan vererek toplumun huzursuzluğa doğru sürüklenmesine seyirci kalmasının mümkün olmayacağı açıktır.

3. Ayetteki "öldürün" emrinin muhatabı, *buzğağya tapmayanlardır*. Buna göre, Samirî'nin yaptığı altın buzağıya tapmayanlar, Hz. Musa'nın yokluğunda buzağıya tapanları öldürecek. Bir başka ifadeyle *suçsuzların suçluları öldürmesine* dair bir emirdir⁴¹. Bu konudaki rivâyetlerden birine göre buzağıya tapanları öldürecek olanlar Hz. Harun'la birlikte buzağıya tapmayıp Hz. Musa ile beraber mikatta bulunmak için seçilmiş yetmiş kişidir⁴². Bu duruma göre, "*kendinizi öldürün*" cümlesinin anlamı, "*içinizden buzağıya tapmayanlar buzağıya tapanları öldürsün*"⁴³ ya da "*ölümü ve öldürülmeyi kabul ediniz*"⁴⁴ şeklindedir. Nitekim çoğu müfessir de bu anlamı tercih ederek, sözkonusu âyeti bu açıdan yorumlamıştır. Bu anlamı verenler "...*Ve kendinizi (enfusekum) öldürmeyin*"⁴⁵, "...*Ve kendinizi (enfusekum) ayıplamayın...*"⁴⁶ ve "...*Evlere girdiğiniz zaman kendi adamlarınıza (alâ enfusikum) Allah katından bereket, esenlik ve güzellik dileyerek selâm verin...*"⁴⁷ gibi âyetleri argüman olarak kullanmaktadırlar. Zira bunun gerekçesi inananların bir tek nefis gibi olmasıdır⁴⁸.

Suçsuzların suçluları öldürmesine ilişkin İbn Abbas'tan rivâyet edilen bir habere göre, Hz. Musa Rabb'inin emrinden esinlenerek halkına kendilerini öldürmelerini emredince buzağıya tapanlar ayaklarını toplayıp giysilerine bürünüp oturdular. Buzağıya tapmayanlar kalkıp ellerine hançerler aldılar. Üzerlerine şiddetli bir karanlık çöktü, birbirlerini öldürmeye başladılar. Karanlık gittiğinde yetmiş bin ölü vardı. Öldürülenin de öldürenin de tövbesi kabul oldu⁴⁹.

40) Elmalılı, I, 355; Ateş, I, 165.

41) Vâhidî, I, 105; Zemahşerî, I, 140; Begavî, I, 81; Beydâvî, I, 62; Hâzin, I, 81; Celâleyn, Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, İstanbul, tsz., s. 8; Bursavî, I, 137; Kutub, Seyyid, *Fizlâli'l-Kur'an*, (çev: Emin Saraç ve Diğerleri), İstanbul 1979, I, 148; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü'l-Tefsîr*, İstanbul, tsz., I, 58; Havva, Said, *El-Esas Fittefsîr*, (çev: M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1989, I, 161.

42) Bkz: Râzî, I, 517; Kurtubî, I, 273; İbn Kesîr, I, 132; Alûsî, I, 261.

43) Râzî, I, 517; İbn Kesîr, I, 92; Begavî, I, 81; Hâzin, I, 81; Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn-i Abbâs*, Kahire 1951, s. 7; Celâleyn, s. 8; Cevherî, Tantâvî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Ke-rîm*, Mısır 1350, I, 72.

44) Mâverdî, I, 122; Alûsî, I, 261.

45) 4. Nisâ, 29.

46) 49. Hucurât 11.

47) 24. Nûr 61. Benzer kullanımlar için ayrıca bkz: 2. Bakara 84-85; 4. Nisâ 66; 24. Nûr 12; 30. Rûm 28.

48) Mâverdî, I, 122; Alûsî, I, 261.

49) Taberî, I, 325-327; İbn Kesîr, I, 92.

Müfessirler tarafından da genel kabul gören bu görüşün birkaç açıdan daha tutarlı ve sağlıklı olduğu söylenebilir: *Birincisi*, her şeyden önce putperestlik suçuna hiç bulaşmamış, tevhid inancı üzerine hayatlarını sürdüren bu insanların, nefislerinin kendilerine güzel gösterdiği çirkin ve insan tabiatına aykırı bir işe girişen kişileri öldürmesi daha tutarlıdır. Bir başka ifadeyle kimin kimi öldüreceği bellidir. *İkincisi*, yukarıda birkaçına yer verdiğimiz âyetlerin Kur'ân'ın kullanımıyla son derece uyum göstermesidir. Bu hususu "değerlendirme" kısmında daha etraflıca işleyeceğimizi belirterek tekrardan kaçınmak için burada ayrıntıya girmek istemiyoruz. *Üçüncüsü* ise, Tevrât'ta⁵⁰ başka ilahlara ve putlara tapmanın ve dinden çıkmanın (irtidat) cezasının taşlanarak öldürülmek olduğu gayet açıktır.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu hususla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: "...Ve buzağı meselesi kavmi Musa'da büyük bir fesat ve ihtilale sebep olmuş ve temizlenmesi katli-nüfusu istilzam etmiştir. 'Faktülü enfüsekküm' mefhumen üç manaya muhtemeldir: Birincisi manay-ı hakikisi ki, herkesin kendisini öldürmesi, yani intihar etmesidir. Lakin böyle olsa idi muhatap olan kavim kalmaz, veya ancak asiler kalırdı. Binaenaleyh murat bu değildir. İkincisi **hakikat-i örfiyesidir** ki, esasen ihvan olan bir kavmin efradı, haydi bakalım birbirinizi öldürünüz demektir. Ve ekseri müfessirîn bu manayı gözetmişlerdir. Tûra giden Hz. Musa'nın gıyabında Sâmiri, Musa, altından bir buzağı yapmış bağırtmış ve ineğe tapan Mısırlı ve sair putperestler gibi Beni İsrailin bir kısmını, işte Musa bunu aramaya gitti diye taptırmış ve daha dünkü nimetlere karşı böyle bir fesad ü ihtilal çıkarmış, diğer kısmı Hz. Harun ile beraber bunun cereyanını kuvvetle menetmeyip Hz. Musa'yı beklemişler, o zamana kadar da fesat yaygınlaşmış, Hz. Musa Tur'dan gelince hükmi furkan ile umumuna birden "kendinize yazık ettiniz" diye hitab eylemiş, hem buzağıya tapanlara ve hem sükut ve intizar edenlere dahi bu günahlarından dolayı derhal tövbe eylemelerini ve tövbe edenlerin tövbe etmeyenleri hemen katletmelerini emr eylemiş ve bu harb-i dahili Allah'ın izniyle muvaffakiyetle neticelenmiş, İsrailoğulları da kesb-i salah etmiş ve işte burada bu vakıa hatırlatılmıştır." Ayrıca Elmalılı, âyette kâtilü değil de faktülü buyurulmasının, hadisenin dahili ve acıklı olduğuna işaret ettiğini belirtir⁵¹.

B. Mecâzi/İşârî mânâ: "Kendinizi öldürün" ifadesine yukarıda müfessirlerin kahir ekseriyeti tarafından verilen hakikî mânânın yanında, nefsin şehvî istek ve arzularını yok etmek suretiyle "nefislerinizi öldürün" anlamının verilebileceği de ifade edilmektedir⁵². Nitekim, "Nefsine zahmet vermeyen ona nimet vermez. Onu öldürmeyen diriltmez" şeklinde bir deyim vardır⁵³. Buna göre âyetin anlamı, İsrailoğulları'ndan buzağıyı tanırlar edinerek şirke düşenlerin bu günahlarından arınabilmeleri için o kadar pişmanlık duymaları gerekiyor ki, adeta gam ve kederden canlarını çıkarmaları yahut nefislerini şehvî arzularından alıkoyarak riyâzet etmeleri istenmekte ve böyle bir haleti ruhiye içine girmeleri emredilmektedir.

50) Bkz: Tevrat, *Çıkış*, XXII, 20; *Tesniye*, XVII, 2-7; *Tesniye*, XIII, 6-16,

51) Elmalılı, I, 355-356.

52) Bkz: *Beydâvî*, I, 62; *Ebussuûd*, I, 102; Elmalılı, I, 356; *Ateş*, I, 165.

53) *Beydâvî*, I, 62.

Mutasavvıf müfessirlerden Vasıfı (331/942), âyetteki “*Yaratanınıza tövbe edin, nefislerinizi öldürün.*” cümlesi hakkında, “bu ümmetin tövbesinin, İsrailoğulları'nın tövbesinden daha güç olduğunu söylemektedir. Zira İsrailoğulları'nın tövbesi, nefislerini öldürmek idi. Halbuki bu ümmetin tövbesinde nefsin şekli değil, hakikati öldürülür, yani arzuları ve muradları yok edilir.”⁵⁴

Bir başka mutasavvıf müfessir Sülemî (412/1021) ise, sûfilerin fena'yı* çıkardıkları âyetlere örnek verirken 2. Bakara 54. âyetini de örnek olarak vermektedir. Ayetteki: “*Siz buzağıyı (put) edinmekle kendinize zulmettiniz.*” cümlesi, “herkesin buzağısı kendi nefsidir. Kim nefsinin düşürür, onun arzularına muhalefet ederse nefsinin zulmünden kurtulur.” şeklinde; aynı âyetteki “faktulû enfusekum” (nefislerinizi öldürün) cümlesi ise, “nefsi yok etmek” şeklinde ifade edilerek işarî yorum yapılmıştır⁵⁵.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, mecâzi anlam için, “bu da güzeldir fakat bir manay-ı işarîdir.”⁵⁶ diyerek bu cümleye mecazî anlamın yüklenemeyeceğini ifade etmek istemiştir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere, âyete mecazî anlamı yükleyenlere göre, buradaki “nefsi öldürmek”ten maksat, bedeni öldürmek olmayıp, nefsin şehevî arzularını, kötü duygularını öldürmektir. Bir başka ifadeyle, insanın egosunu, bencilliğini öldürmesidir. Nefis öldürülüp kötü duyguları yok edilince insan ruhu düzelir, yücelir ve ulvîleşir. İşte âyetin maksadı, insanı kötülöklere sevkeden bayağı ve adî duyguları, nefsin alt güçlerini yok etmektir⁵⁷.

IV. Değerlendirme

Çalışmamıza esas teşkil eden âyetteki ifadenin hakikî/zahirî veya mecazî/işarî yorumlarından hangisinin daha doğru olduğunu ya da doğru olan yorumun ne olduğunu tespit edebilmek amacıyla konuyu iki açıdan değerlendireceğiz: Tövbe-ölüm ilişkisi ve “Uktulû enfusekum” ifadesinin Kur’ân’daki kullanımını.

A. Tövbe-ölüm ilişkisi: Allah Teâlâ buzağıya tapan İsrailoğulları'nın tövbelerinin nasıllığını anlatmadığı için, İsrailoğulları'nın tövbelerinin nasıllığı, her suçun tövbesinin aynı olup olmadığı gibi hususlar doğal olarak zihinleri meşgul etmektedir. Müfessirlerin konuya genel yaklaşımı “İsrailoğulları'nın tövbesi birbirlerini öldürmektir” şeklinde olmakla birlikte⁵⁸ aralarında şöyle bir nüans da vardır: Zemahşerî (538/1143)'ye göre, şirk batağına bulaşmış ve dolayısıyla en büyük günahı işlemiş olan İsrailoğulları'nın tövbesi, kendilerini öldürmeleri şeklindedir. Zira onun gerekçesi âyetteki “*fe tûbû ilâ Bârikum faktulû enfusekum*” cümlesinde yer alan “fe” edatlarıdır. Birinci “fe” edatı sebep bildirmektedir yani, zulüm, tövbenin sebebidir. İkinci “fe” edatı ise ta'kibiye bildirmektedir. Buna göre mana, “tövbeye yönelin yani, tövbenin hemen peşinden kendinizi öldürün” demektir⁵⁹. Bununla birlikte Zemahşerî, öldürmenin tövbelerinin tamamlayıcı-

54) Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 89 (Baklî, ‘Arâ’is, I, 24’den naklen).

*) Bir tasavvuf terimi olan *fenâ*, kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 333-335.

55) Bkz: Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969, s. 206.

56) Elmalılı, I, 356.

57) Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 165.

58) Begavî, I, 81; Kurtubî, I, 273; Hazin, I, 81; Alûsî, I, 261; Ateş, I, 164.

59) Zemahşerî, I, 140. Ayrıca bkz: Ebu’s-Suûd, I, 102; Bursevî, I, 137.

sı da olabileceğini ifade etmektedir⁶⁰. Râzî (606/1209) ise, âyetteki “kendinizi öldürün” ifadesi tövbenin nasıllığını değil, bilakis İsrâiloğulları’nın tövbesinin ancak “kendilerini öldürmek”le tamamlanacağını ifade etmektedir. Yani kendilerini öldürme/ öldürülme, tövbelerinin kabul şartıdır. Durum böyle olunca Allah Teâlâ Hz. Musa’ya dinden dönmenin tövbesinin ancak ölümle tamamlanacağını vahyetmiştir⁶¹.

Görüldüğü gibi, her iki müfessir arasında görüş ayrılığı varmış gibi gözükse de aslında sonuç olarak, her ikisi de aynı şeyi söylemektedirler. Yani puta tapıp tevhidî çizgiden ayrılan İsrâiloğulları sadece tövbe etmekle bu suçlarından kurtulamamaktadırlar. Bu suçtan kurtulmanın tek çaresi ölümdür.

Burada mecazî anlamın daha uygun olduğunu söyleyenlerin de itiraz ettiği gibi, “Tövbe, yapılan çirkin eylemlere karşı pişmanlık duymak ve onları bir daha yapmama-ya azmetmektir.”⁶² Burada şöyle bir soru akla gelebilir: “İsrailoğulları, irtidâttan (dinden dönme) tövbe etmiş oldukları halde, nasıl öldürülmeye müstehak olmuşlardır? Oysa ki irtidâttan tövbe eden kimse öldürülmez.” Müfessirler bu soruya genel olarak şöyle cevap vermektedirler: Tövbenin bizzat kendisi veya tamamlayıcısı olarak görülen ölüm hadisesinin dinin değişen hususlarından olduğu; Hz. Musa’nın bu konudaki şeriatının ya tüm toplumu hakkında umumî ya da toplumundan buzağıya tapanlara özel olarak böyle bir cezanın verildiği şeklindedir⁶³.

Ancak biz, tövbe ile işlenen suçun cezasının ayrı şeyler olduğunu düşünüyoruz. Zira, bazı suçlar vardır ki, işlenen suçtan dolayı hem tövbe edilmesi, hem de mutlak olarak suçun cezasının verilmesi gerekir. Nitekim, İsrailoğulları’nın Allah’tan başka bir varlığa (altın buzağı) tapmaları böyledir ve *Tevrat*’ta had gerektiren suçlardan olan hem **putperestliğin** hem de **dinden dönme** suçunun cezasının mutlaka taşlanarak ölüm⁶⁴ olduğuna dair pasajlar ve hükümler te’vile kapı aralamayacak kadar açık bir şekilde yer almaktadır:

Rab’den başka bir ilaha kurban kesen ölüm cezasına çarptırılacaktır.⁶⁵

Tanrınız RAB’bin size vereceği kentlerin birinde aranızdan O’nun antlaşmasını çiğneyip gözünde kötü olanı yapan bir erkek ya da kadın çıkar ve buyruklarına aykırı olarak gidip başka ilahlara tapar, onların, güneşin, ayın ya da gök cisimlerinin önünde eğilirse ve bu olay size bildirilirse, duyduklarınızı iyice araştırın. Duyduklarınız doğruysa ve bu iğrenç olayın İsrail’de yapıldığı kanıtlanırsa, bu kötülüğü yapan erkeği ya da kadını kentinizin kapısına çıkarın ve taşla tutarak öldürün. Ölmesi gereken, iki ya da üç kişinin tanıklığıyla öldürülecek; bir kişinin tanıklığıyla öldürülmeyecek. O kişiyi önce tanıklar, sonra bütün halk taşla tutsun. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız.⁶⁶

60) Zemahşerî, I, 140.

61) Râzî, I, 516; Beydâvî, I, 62; Hâzin, I, 81.

62) Tövbe ile ilgili geniş bilgi, analiz ve değerlendirmeler için bkz: Kılıç, Sadık, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, Konya 1984, s. 368-386; Cebeci, Lütfullah, *Kur’ân’da Şer Problemi*, Ankara 1985, s. 290-294.

63) Bkz: Râzî, I, 518; Alûsî, I, 261.

64) Ateş, Ali Osman, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 447, 449.

65) *Tevrat, Çıkış*, XXII, 20.

66) *Tevrat, Tesniye*, XVII, 2-7.

Eğer kardeşin, ananın oğlu, yahut kendi oğlun, yahut kendi kızın, yahut koy-
nundaki karın, yahut canın gibi olan dostun, seni gizlice baştan çıkarmak için, se-
nin ve atalarının bilmediğinizi, etrafınızdaki dünyanın bir ucundan öbür ucuna ka-
dar, sana yakın yahut senden uzak olan milletlerin ilahları hakkında, gidelim ve
başka ilahlara kulluk edelim derse, ona uymayacaksın ve onu dinlemeyeceksin
ve gözün ona acımayacak ve esirgemeyeceksin, fakat onu mutlaka öldüreceksin.
Onu öldürmek için önce senin elin ve sonra bütün kavmin eli onun üzerinde ola-
cak. Ve ölsün diye onu taşla taşılayacaksın.⁶⁷

Bu pasajlarda konumuz açısından şu iki noktaya dikkat çekmek istiyoruz: *Birincisi*, Allah'tan başka varlıklara kurban kesen ve kulluk edenlerin mutlaka taşlanarak öldürül-
mesi, *ikincisi* ise, bu öldürme işini arkadaşının veya dostunun sözüne kanmayıp, tevhîd
inancına sahip olan kişilerin gerçekleştireceği ve bu işi yaparken de hiçbir acıma duygu-
suna kapılmaması gerektiğidir.

Tevrat'ın bölümlerinden alıntıladığımız pasajlara göre, başka ilahlara tapmak (bura-
da buzağıya tapmak) en büyük suç ve günahdır. Hatta bu durum bütün semavî dinlerde
aynıdır. Başka ilahlara tapanlara putperest/pagan denmektedir. Bu kişiler toplumda karı-
şıklık çıkardıklarında, toplumdaki huzur ve sükunu temin etmek, toplumun veya devlet
başkanının görevidir. Bu çerçevede Hz. Musa'nın da kavminin başkanı olması sıfatıyla
böyle bir emri vermesi otoritesinin bir sonucudur. Onun için “uktulû enfusekum”un mâ-
nâsı: “İçinizden buzağıya tapanları öldürün” şeklinde olmalıdır.

Ancak Hüseyin Atay “Nefis” isimli makalesinde “Buzağıya tapanları Hz. Musa töv-
beye davet ediyor. Bir kısmı tövbe ediyor, diğer bir kısmı tövbe etmiyor. Tövbe edenle-
re tövbe etmeyenleri öldürme emri veriyor. Burada “Kendinizi öldürün”ün anlamı “töv-
be etmeyenlerinizi öldürün” demektir. Bu da kıssanın tümüne bakılınca “buzağıya tapan-
ları öldürün” emrini ifade ediyor.”⁶⁸ şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Fakat
Hüseyin Atay'ın bu yorumundan olayın net anlaşılmadığı kanısındayız. Şöyle ki, hem
“Bir kısmı tövbe ediyor, diğer bir kısmı tövbe etmiyor. Tövbe edenlere tövbe etmeyen-
leri öldürme emri veriyor.” ifadesiyle bu emrin sadece buzağıya taptıktan sonra tövbe et-
meyenlerin öldürülmesi anlamında olduğu söyleniyor, hem de “kıssanın tümüne bakılın-
ca “buzağıya tapanları öldürün” emrini ifade ediyor.” denilerek tövbe eden etmeyen ay-
rımı gözetilmeksizin buzağıya tapan herkesin öldürülmesini öngören bir emir olarak de-
ğerlendiriliyor. Nitekim Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay tarafından hazırlanan meâlde de
“kendinizi öldürün” cümlesi aynı düşüncenin bir yansıması olarak “Tövbe etmeyenleri-
nizi öldürün” şeklinde tercüme edilmiştir⁶⁹.

Bu husus, şeriatlerin değişkenliği ile izah edilebileceği gibi, diğer taraftan tövbe ile
bile affedilmeyen bazı suçların varlığına Kur'ân'da da şahit olmaktayız. Kur'ân, birey-
sel ve toplumsal hayatla ilgili olarak birtakım yasaklar getirmekte ve bu yasakların ihlal
edilmesi durumunda suçluların âhirette çeşitli şekillerde cezalandırılacağını haber ver-
mektedir. Kur'ân'ın birçok suç için öngördüğü asıl ceza, dünyada değil, âhirette olacak-

67) Tevrât, Tesniye, XIII, 6-16,

68) Atay, Hüseyin, “Nefis”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1997, XXXVII, 57.

69) Bkz: Atay-Kutluay, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*.

tır⁷⁰. Ancak hayatı düzene sokmak, toplumdaki istikrarı sağlamak, fertler arasındaki ilişkileri etkin ve insan haklarını kapsayıcı bir şekilde düzenlemek için uhrevî cezanın yanı sıra, dünyevî bir cezanın olmasını da gerektirmektedir. Kısaca, Kur'ân, özellikle toplumsal yönü ağır basan bazı suçların işlenmesine karşılık olarak cezaların dünyada da uygulanmasını emretmiş, bunların kapsamı ve miktarını ana hatlarıyla belirlemiştir. Kur'ân'da *adam öldürme*⁷¹, *hırsızlık*⁷², *zina*⁷³ ve *zina iftirası*⁷⁴ suçlarını işleyenlerin, yaptıkları suçtan dolayı pişmanlık duyup tövbe etseler bile mutlaka bu suçlarının cezasını dünyada çekeceği ifade edilmektedir⁷⁵.

Buzağıya tapan İsrailoğulları için takdir edilen bu imtihan mahiyetindeki ceza⁷⁶, toplumda hızla yayılma istidadı gösteren buzağıya tapmanın önünü kesmeye yönelik yasaklayıcı bir tedbir olarak da düşünülebilir. Yukarıda geçtiği gibi, her ne kadar Tevrat'ta irtidat edenin cezası, taşlanarak öldürülme olarak yer almakta ise de, kanaatimizce buzağıya tapma işini başlatan, teşvik eden ve tapma işine devam edenlerin öldürülmesi emredilmiştir. Nitekim, 7. A'raf 152. âyeti buzağıya tapan İsrailoğulları'na ceza verildiğine açık bir delil oluşturmaktadır: "*Buzağıyı (put) edinenlere Rablerinden bir öfke ve dünyâ hayâtında bir alçaklık ulaşacaktır. Biz iftirâcıları böyle cezâlandırırız.*" Müfessirlerin çoğunluğu tarafından âyetteki "bir öfke=gadab" kelimesi, "Allah'ın birbirlerini öldürmekle emrettiği husustur." şeklinde yorumlanırken⁷⁷, sadece Kurtubî, âyetteki "*dünyâ hayâtında bir alçaklık*" ifadesini "Allah'ın birbirlerini öldürmekle emrettiği husus" olarak yorumlamaktadır⁷⁸.

B. Kur'ân'da "Katele" ve Nefs/Enfus" Kelimelerinin Birlikte Kullanılışı

Çalışmamızın esasını teşkil eden 2. Bakara 54. âyetteki "Uktulû enfusekum" emir kipiindeki cümlenin doğru anlaşılabilmesi, öncelikle âyette geçen "katele" ve "nefs" kelimelerinin Arapça'da ve Kur'an'da ne anlama geldiğinin ortaya konmasına bağlıdır. Ancak bundan sonra bu cümlenin, "nefislerinizi öldürünüz" şeklinde mi, yoksa, işari yorum olarak "nefislerinizi, egonuzu kötülüklerden, şirkten temizleyiniz, kendinizi düzeltiniz" anlamına mı ya da daha farklı bir anlama mı geldiği net biçimde anlaşılabilir olacaktır.

70) Örnek olarak dinden çıkmayı (irtidatı) verebiliriz. Konuyla ilgili âyetlerin, irtidat ettiği için kişinin öldürüleceğine dair hiçbir talimat içermedikleri görülür. Dinden çıkmanın cezası âhirete ilişkindir. Bkz: 2. Bakara 217; 3. Al-i İmrân 86-91; 4. Nisâ 115, 137; 5. Mâide 54; 16. Nahl 106.

71) 4. Nisâ 92-93.

72) 5. Mâide 38.

73) 24. Nûr 2. Burada zina suçunun cezası olan "recm" olayını da örnek olarak verebiliriz. Ancak, bu konu Kur'ân'da yer almadığı için bundan kaçındık. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, hadislerde anlatıldığına göre, zina eden kişi tövbe etmekle cezasından kurtulamamaktadır. Tövbe etmekle birlikte dünyevi cezasını mutlaka çekeceği de belirtilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz: Müslim, "Hudud", 16-23; Çolak, Abdullah, *İslâm Ceza Hukukunda Hafifletici Sebep*, ŞÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1999, s. 49, 82; Keskin, Yusuf Ziya, *Recm Cezası*, İstanbul 2001, s. 41 vd.

74) 24. Nûr 4.

75) Bu hususlarla ilgili geniş bilgi, tartışmalar, analizler ve değerlendirmeler için bkz: Ateş, Abdurrahman, *Kur'ân'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002, s. 185-226.

76) Zeccâc, Ebû İshak, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, I, 137; Tabatabâi, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Kum 1973, I, 169.

77) Örneğin bkz: Taberî, VI, 71; Zemahşerî, II, 162; Râzî, V, 373; Neseffî, II, 79; İbn Kesîr, III, 475.

78) Kurtubî, VII, 185.

1. **"Katele" fiili:** Bu fiil, Arapça'da "öldürmek, bir canlının hayatına son vermek, ruhu cesedden ayırmak anlamına gelmektedir⁷⁹. Râğıb el-İsfahânî (502/1108), "Katele" fiilinin mübalağalı istiare kabilinden "kateltü'l-hamra bi'l-mâî" yani "şarabı su ile karıştırdım" manasının yanı sıra, bir kişiyi aşağılamak, hakir görmek, boyun eğdirmek ve itaat ettirmek anlamında "kateltü fülânen" şeklinde kullanıldığına işaret etmektedir⁸⁰. Ayrıca, hiçbir Arap dili sözlüğünde "katl" ve "nefs" kelimelerinin "nefsi aşağılamak" anlamında kullanımına rastlamadığımız gibi, örnek bağlamında "katele nefis" tabirine rastlamadığımızı da belirtmeliyiz.

2. **Nefs kavramı:** Arapça'da nefis sözcüğü, ruh, can, kan, su, cesed, göz, canlı, beşer, öz, bir şeyin varlığı, hakikati, zatu, azamet, izzet, himmet, irade, ceza gibi anlamlara gelmektedir⁸¹. İbn Manzûr (711/1311), nefis kelimesinin biri ruh, diğeri ise bir şeyin bütünlüğü şeklinde iki anlamda kullanıldığına dikkat çeker⁸².

Nefs kavramı Kur'an-ı Kerim'de tekil ve çoğul olmak üzere iki yüz doksan beş kere zikredilmektedir. Nefs kelimesinin geçtiği bu yerleri gözden geçirdiğimizde temelde üç anlama geldiğini söylememiz mümkündür⁸³.

a. **Şahıs, kişi, zat** anlamında olan yerler. Buralarda geçen nefis kelimeleri insanı bütün olarak ifade etmektedir. Örneğin, "*Kimsenin (nefs) kimseden faydalanamayacağı*"⁸⁴, "*Allah'ın kişiye (nefs) ancak gücünün yeteceği kadar yükleyeceği*"⁸⁵ gibi âyetlerde bu anlama gelmektedir.

b. Nefs kelimesi, Kur'an'da, **"kendî"** anlamında da kullanılır. Aslında bu mana, kişilerin öz varlığını, zatlarını, şahsiyetlerini anlatmaya yarar. Örneğin, birine "kendine bak", "kendini unutma" denildiğinde, nefis ile beden birbirinden ayrı düşünülmez, biri ihmal edilerek diğeri kastedilmez. Örneğin şu âyetlerde bu anlam söz konusudur: "*Kitabı okuyup dururken kendinizi (enfusekum) unutarak insanlara iyilik yapmalarını mı emrediyorsunuz?*"⁸⁶ "*Adem ile Havva: 'Rabbimiz, kendimize (enfusenâ) yazık ettik, bizi bağışlamazsan ve bize acımazsan, elbette kaybedenlerden oluruz', dediler.*"⁸⁷

79) İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990, XI, 548; İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 593; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 729.

80) İsfahânî, s. 593. "Kateltü'l-hamra bi'l-mâî" şeklindeki mecazi kullanım için ayrıca bkz: Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, y. y., 1979, s. 492.

81) Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, Mısır 1982, III, 984; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyya, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luğâ*, Beyrut 1991, V, 460; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Beyrut 1994, s. 745; Fîrûzâbâdî, *Besâîr*, V, 97-98.

82) İbn Manzûr, VI, 233.

83) İlk dönem İslâm alimlerinden Mukâtil b. Süleyman (150/767), *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde "nefs/enfûs" kelimesinin Kur'an'da altı vecih olduğunu zikreder. Geniş bilgi ve örnekler için bkz: Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (Haz: Ali Özek), İstanbul 1993, s. 137-138; Atay, *agm*, s. 46-49.

84) 2. Bakara 248.

85) 2. Bakara 286. Benzer âyetler için ayrıca bkz: 3. Âl-i İmrân 25; 5. Mâide 45; 13. R'ad 42; 31. Lokmân 34; 32. Secde 13; 39. Zümer 56; 59. Haşr 18; 81. Tekvîr 14; 91. Şems 7-8.

86) 2. Bakara 44.

87) 7. A'râf 23.

c. Nefs kelimesinin kullanıldığı diğer bazı âyetlerde ise, nefsi, insanın bir cüz'ü, unsuru, bir gücü, iş yapan ve sorumlu tutulan bir amili olarak görmektediriz.

Bu anlama gelebilecek bazı âyetler ise şöyledir: “*Rabbiniz içinizde (enfusikum) olanı daha iyi bilir.*”⁸⁸ “*Hayır, nefsiniz (enfusikum) sizi bir iş yapmaya sürükledi.*”⁸⁹ “*Melekler ellerini uzatarak “nefislerinizi çıkarın” der.*”⁹⁰ “*De ki: ‘Ben kendime, Allâh’ın didiğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahibim.*”⁹¹

Katl ve nefis kelimelerinin anlamlarını verdikten sonra, Kur’an’da “enfusekum” (nefisinizi/nefislerinizi) kelimesinin 2. Bakara 54. âyetin dışında, katele ve diğer bazı fiillerle kullanımı da önem arz etmektedir. Nitekim Kur’an’da çokça geçen “enfusekum” ifadesinin “birbiriniz” anlamında kullanıldığını, zikredeceğimiz şu âyetler açıkça ifade etmektedir:

1. “*Ve sonra sizler, birbirinizi öldürüyor (taktulüne enfusekum), aranızdan bir bölüğü yurtlarından ediyor, onlara karşı günah işlemek ve düşmanlık yapmak üzere yarımlaşıyordunuz...*” (2. Baraka 85). Ayetteki “birbirinizi öldürüyordunuz” (taktulüne enfusekum) cümlesine tüm meallerde aynı anlam, yani zikrettiğimiz anlam verilmektedir. “Nefislerinizi veya kendinizi öldürüyordunuz” şeklinde verilecek anlamın doğru olma-yaacağı zaten açıktır. Ancak burada meal yazarlarının, “enfusekum” kelimesine “birbirinizi” şeklinde anlam vermelerine karşın, aynı forma sahip 2. Bakara 54. âyetindeki “utkulü enfusekum” cümlesine “nefislerinizi öldürün” tarzında meal vermelerini anlamak zordur.

2. “*Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını haksız yollarla -karşılıklı rızaya dayanan ticaret yoluyla da olsa- yemeyin. Ve birbirinizi öldürmeyin (ve lâ taktulü enfusekum). Allah size pek merhametlidir.*” (4. Nisâ 29). Şunu hemen söyleyelim ki, Muhammed Esed’in çevirisi dışında, mevcut meallerin tamamında âyetin ticaretle ilgili bölümü yanlış çevrilmiştir. Meallerin çoğunda konumuzu ilgilendiren kısım yanlış çevrilmiştir: “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur. Ve kendinizi/kendi kendinizi/canlarınızı öldürmeyin. Allah size pek merhametlidir.*”

Âyetin ticaretle ilgili bölümünde verilen bu meallerden, sanki karşılıklı rızaya dayanan ticaretin -batıl yollarla olsa da- meşrû olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki problem il-lâ edatına yaygın karşılığı olan “hariç” veya “olmadıkça” anlamlarının verilip âyetin literal anlamıyla çevrilmesidir. Buna göre ibare, karşılıklı anlaşmaya dayalı ticaretten doğan haksız kazançların, “birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin” şeklindeki genel yasaklamanın dışında tutulduğu intibahı vermektedir. Bu ise, Kur’ân’ın öngördüğü ah-lakî ve hukukî çerçevede kabul edilmesi mümkün olmayan bir anlayıştır⁹².

Bizi asıl ilgilendiren hususa gelince, aslında âyet açık bir şekilde haksız kazanç sağ-lamanın kötü akıbetine işaret ettiği halde, “Lâ taktulü enfusekum” cümlesini, âyetin si-

88) 17. İsrâ 25.

89) 12. Yusuf 18.

90) 6. En’âm 93. Benzer âyetler için ayrıca bkz: 5. Mâide 116; 8. Enfâl 72; 20. Tâhâ 96; 51. Zâriyât 21.

91) 7. A’râf 188. Benzer âyetler için bkz: 3. Âl-i İmrân 154, 168; 6. En’âm 24; 14. İbrahim 22; 29. An-kebût 40.

92) Daha geniş bilgi için bkz: Esed, I, 141-142 (38. dipnot).

yak-sibakından kopararak, “kendinizi öldürmeyin” diye çevirmenin uygun olmayacağı kanaatindeyiz. Nitekim dikkatli pek çok müfessir, bu cümleyi “bazınız bazınızı veya birbirinizi öldürmeyin”⁹³ şeklinde yorumlamışlardır.

3. “...*Birbirinizle alay etmeyin (ve lâ telmizû enfusekum)*...”⁹⁴ Bu âyetteki “enfusekum” sözcüğü bazı meallerde “kendi kendiniz”⁹⁵ şeklinde yanlış yorumlanmışken çoğu mealde ise “birbiriniz” tarzında doğru yorumlanmıştır. “Kendi kendinizi ayıplamayın” tarzındaki bir meal, anlaşılır bir ifade değildir. Gerçekten insan kendi kendini karalar ya da ayıplar mı? Tam tersine insan devamlı surette kendini temize çıkarmaya çalışır. Bundan dolayı da insanoğlu, 53. Necm 32. âyetinde, “*Kendinizi temize çıkarmayın*” şeklinde uyarılmaktadır. İnsanın kendisini ayıplaması sözkonusu olamayacağı için, insan kendi nefisini ayıplamaz ve kendisiyle alay etmez. O halde burada “nefisleriniz” ifadesinin Türkçe karşılığı “birbiriniz” olmalıdır. “Nefisleriniz” ifadesi Türkçe’ye yanlış olarak geçmiş olan “kötü arzularınız” anlamında da olamaz. O zaman “kötü isteklerinizi kınamayın” şeklinde anlaşılır ki, bu tamamen yanlış bir ifadedir. Buna göre âyetin anlamı “birbirinizi ayıplamayın” şeklinde olacaktır. Kur’ân, bütün insanlığı tek bir nefis veya bir “insanlık ailesi” olarak gördüğü için, bir kimsenin başka birine yaptığı kötülüğü kendisine yapmış saymaktadır.

Ama dolaylı olarak -Suat Yıldırım’ın işaret ettiği üzere-⁹⁶ başkalarını karalayan bir insan, neticede kendi kendini karalamış olur denilebilirse de, meallerin anlaşılabilir olması ve okuyucuda zihin karışıklığına sebebiyet vermemesi için “birbirinizi karalamayın” anlamını vermek daha isabetli görünmektedir.⁹⁷

4. “...*Evlere girdiğiniz zaman, birbirinize (alâ enfusikum) Allah katından bereket, esenlik ve güzellik dileyerek selam verin...*”⁹⁸ Ayetteki “fesellimû alâ enfusikum” cümlesine bazı meallerde “kendi kendinize selam veriniz” şeklinde anlam verildiğini görmekteyiz⁹⁹. Doğrusu “birbirinize selam verin” şeklinde olmalıdır.

Dikkat edilecek olursa alıntıladığımız âyet pasajlarındaki “**birbiriniz**” şeklinde çevrilen sözcüklerin hepsi de nefis sözcüğünün çoğul formu olan “enfus” kelimesidir. Bütün bu âyetlerdeki “enfus” sözcüğü, aynı inanç grubuna ve aynı hayat tarzına sahip insanlardan bahsetmektedir. Dolayısıyla bu âyetlerdeki “enfus/birbirleri” sözcüğü, aynı hayat tarzını benimseyen insanları ifade etmektedir.

Bu örnekleri vermedeki amacımız, Kur’an-ı Kerim’de geçen “enfusekum” şeklinde zikredilen ifadenin bir çok yerde “birbirinizi” anlamında da kullanıldığını vurgulamak içindir. Kur’ân’dan verdiğimiz bu örneklerle amacımızı yeterince ortaya koymuş olduğumuzu düşünüyoruz.

93) Örneğin bkz. Taberî, IV, 38; Zemahşerî, I, 502; Râzî, IV, 58; Kurtubî, V, 103; Hâzin, II, 53; Ebu’s-Suûd, I, 170; Âlûsî, III, 17; Sâbûnî, I, 271. Ayrıca bkz: Mukâtil b. Süleyman, s. 138.

94) 49. Hucurât 11.

95) Ali Özek ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Ankara 1993.

96) Bkz. Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*, İstanbul 1998.

97) Erdal, (Basılmamış Tebliğ), s. 8.

98) 24. Nûr 61.

99) Örneğin bkz. Öztürk, Y. Nuri, *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, s. 518.

Çoğu meâl ve bazı Türkçe tefsir yazarlarının âyetteki “uktulû enfusekum” cümlesine mecazî/işârî anlam yükleyerek “nefsi temizleme” şeklindeki anlamlandırmalarının uygun olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Kur’ân’da özellikle “nefs” sözcüğü ile “kendini/nefsi arıtmak, ıslah etmek, arındırmak, temize çıkarmak, nefsinin tezkiye etmek” anlamında zekkâ fiili kullanılmaktadır. Bu konuda şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

“Nefsini kötülüklerden arandıran (men zekkâhâ) kurtuluşa ermiştir.”¹⁰⁰

“...Kendinizi temize çıkarmayın (fe lâ tüzekkû enfusekum); O, kimin sakındığını en iyi bilendir.”¹⁰¹

“Kendilerini temize çıkaranları (yüzekkûne enfusehum) görmedin mi? Oysa Allah istediğini temize çıkarır ve onlara en ufak bir haksızlık yapılmaz.”¹⁰²

“...Kim arınırsa, ancak kendisi için arınmış olur (ve men tezekkâ fe innemâ yete-zekkâ li nefsihî), dönüş Allah’adır.”¹⁰³

Görüldüğü üzere, “nefsi arındırma, kendini temize çıkarma” anlamında “nefs” sözcüğü zekkâ fiili ile kullanılmaktadır. Kur’ân’ın bu kullanımından da hareketle konumuzun nirengi noktasını teşkil eden “Kendinizi öldürün” cümlesine mecazî anlam yüklemenin doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyiz. Buradan bizim Kur’ân’da mecazın kullanılmadığı gibi bir kanaatte olduğumuz anlaşılmalıdır. Aksine Kur’ân’da dilin gereği çeşitli âyetlerde mecazın kullanıldığını kabul etmekle beraber, sözkonusu âyetin mecazî bir anlama sahip olmayıp, hakikî anlamda kullanıldığını inancındayız.

V. Kıssanın Bu Bölümüyle Verilmek İstenen Mesaj

Kur’ân, -Yûsuf kıssası hariç tutulursa- vakayı birbirini izleyen kesintisiz olaylar dizisi olarak vermemektedir. Çünkü burada amaçlanan tarihsel bir anlatım ve tarihsel bir bilgilendirme değildir. Nitekim Kur’ân, ister Kitâb-ı Mukaddes’te kaydedilenlerden olsun ister Arap geleneğinde yer alan olaylardan olsun, geçmişe dönük bir atıfta bulunduğu her zaman, bunu, özellikle ortaya koymak istediği belli ahlakî amaç ve öğretilere ilişkin temsil edici çizgiye karakteristik motifleriyle dikkat çekerek yapmaktadır. Bir başka ifadeyle, bütün çağlarda, bütün insanlar için geçerli olan değişmez psiko-sosyal yasa ve işleyişlere dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Kur’ân’ın bu tarihî olayı anlatmadaki mesajının ne(ler) olabileceğini irdelemek istiyoruz.

İsrailoğulları’nın Mısır’da geçirdikleri imtihan ve tecrübelerden, Firavun ve yandaşlarının onlara çektiği sıkıntılardan sonra¹⁰⁴ özgürlüğe daha yeni kavuştukları bir dönemde Hz. Musa’nın onlara rehberlik yapmadan Allah ile buluşmak için vaad edilen Sina Dağı’na gitmesinin hemen akabinde yani, Hz. Musa’nın yokluğunda, içlerinden bazılarının buzağıya tapmasını Kur’ân, yüzyıllarca süren bir tutsaklıktan sonra siyasî ve toplumsal bağımsızlığına kavuşan bir halkın geçmişinin yozlaştırıcı etkisinden daha

100) 91. Şems 9.

101) 53. Necm 32.

102) 4. Nisâ 49.

103) 35. Fâtır 18. Ayrıca bkz: 20. Tâhâ 76; 79. Nâziât 18; 80. Abese 3, 7; 87. A’lâ 14.

104) 7. A’râf 130

uzun bir süre kurtulamayacağı ve özlenen manevî ve toplumsal düzen ve disiplini liderleri olmadan tek başına ve bir anda gerçekleştiremeyeceği gerçeğini dile getirmektedir¹⁰⁵. Daha açık bir ifadeyle, sürekli güdülmeye alışmış bir toplumun başında liderleri olmaksızın kendiliklerinden doğru dürtüst bir iş yapamayacağı ifade edilmektedir.

Bununla birlikte kendilerine pek çok kez nimette bulunulmuş, alemlerin üstünü kılınmış, yaptıkları her kötülükten sonra affedilmiş bir toplumun kendilerini yoktan var eden, her türlü kusur ve noksanlıktan azade kılarak mükemmel bir surette yaratan Allah'ı bırakıp, kendilerine cevap veremeyen, aciz, kendilerinden son derece küçük bir varlığa tapınan, Kur'ânî ifadeyle "Allah'ın affetmeyeceği en büyük günah olan şirk" suçunu işleyen bir toplumun yola gelmeleri için kati bir temizlik gerekiyordu. Bu yıkılmış, kendine yabancılaşmış tabiatlı kimseleri ancak şiddetli bir terbiye metodu ile düzeltmek mümkündü. Bu, zulmetmiş, isyan etmiş ve şerre tutunarak kötülükten kaçınmayan insan karakterine karşı ancak böyle bir terbiye usulü uygulanabilirdi. Zira her şeye rağmen sapıklıklarına devam etmişler ve peygamberleri bir an yanlarından ayrılınca buzağıya tapınmışlardır. Şu halde nasihatle yola gelmeyenlere zor kullanmak gerekiyordu. Bu suretle kendilerini terbiye edecek ve fayda sağlayacak olan ağır bir usul tatbik edilecekti¹⁰⁶.

Amacı cahil ve basit halkı kandırmak olan Samirî, Hz. Musa'nın altın buzağıyı niçin yaptığını sorması üzerine: "*Sâmirî: 'Onların görmedikleri bir şey gördüm ve o elçinin bastığı yerden bir avuç aldım. Bunu ziynet eşyasının eritildiği potaya attım. Nefsim böyle yaptırdı' dedi.*"¹⁰⁷ Mevdûdî'nin dediği gibi, Sâmirî'nin bu sözleri, yaptığı puta esrareniz bir hava vermek için uydurduğu bir yalandır¹⁰⁸. Kur'ân'ın altın buzağı kıssasıyla vermek istediği gerçek mesaja gelince, "Sâmirî'nin Hz. Musa'nın öğretisinden bir kısmını reddetmesi, onun putperestliğe ve Allah'tan başka nesnelere ya da varlıklara tanrısal nitelikler yakıştırmaya ilişkin bilinçaltı eğilimlerini açığa vurmaktadır: Tanrısal varlığın yahut en azından onun tecellisi olarak tasarlanabilen şeyin somut bir imajını ortaya koyarak kavranamaz, tasarlanamaz olanı insanın sınırlı algı ve duyu alanına yaklaştırmayı amaçlayan boş ve aldatıcı bir hayalcilikten ibarettir, bu yoldaki tam çabalar insanın Allah'a ilişkin kavrayışını aydınlatacağına daha da bulanık bir hale soktuğundan, bu yönde atılan her adım en başta kendi amacını baltalamakta ve böylece çıkmaz bir yola sokulmuş olan dindar eğilimli kişinin manevî potansiyeli büsbütün ziyan edilmektedir."¹⁰⁹

Kur'ân'ın genel yöntemine uygun olarak, İsrailoğulları'nın kıssası da, hangi toplumdan ve hangi çağda olurlarsa olsunlar, Allah'a inanan bütün insanlar için bir ibret, yaşanmıştan çıkarılmış bir ders olarak takdim edilmektedir. İşleyenleri kim olursa olsun hiçbir günah cezasız kalmaz. Böylelikle Yahudilere, kendilerini üstün tuttuğu şeklindeki iddialarından vazgeçerek Allah'a karşı gelmekten, mahlukatına karşı da böyle bir iddiada bulunmaktan vazgeçmeleri hatırlatılmaktadır. Allah'ı tanımayanlar için ise, yeryüzünde

105) Esed, II, 635.

106) Kutub, I, 148-149.

107) 20. Tâhâ 96.

108) Mevdûdî, Ebu'l Al'â, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (çev: Heyet), İstanbul 1991, III, 271.

109) Esed, II, 638.

Allah'a karşı yapılan bütün isyanlara müminlerin yapacakları tek şey, söz söylemekten ibarettir.¹¹⁰

Kısaca, Kur'ân, İsrailoğulları'ndan çok sık bahsetmekle birlikte onların şahsında genel olarak insanoğlunun karakterini ortaya koymaktadır: Zâlim, dikbaşlı, günahkar, imanı zayıf ve bu konuda isteksiz, kararsız, nankör, Allah'ın buyruklarına karşı isyankar, ölçüyü aşan vs...

Sonuç

Genel olarak tefsirlerde hakikî, meallerde ise genellikle mecazî anlam yüklenen 2. Bakara 54. âyet hakkında yaptığımız bu araştırma sonucunda, bu âyete meâllerde yüklenen mecazî anlamın, yani "nefsinizi yok edin, arındırın, ıslah edin" gibi anlamların yüklenemeyeceği kanaatine ulaştık. Bizi bu kanaate ulaştıran temel dayanaklarımızı şöyle sıralayabiliriz:

1. Tefsir geleneğinde bu âyet, lafzen "kendinizi öldürün" veya çoğu müfessirin tercih ettiği gibi "içinizden suçlu olanları öldürün" şeklinde yorumlanmıştır. Müfessirlerin literal anlamı vermeleri, İsrâiloğulları'nın tövbelerinin birbirlerini öldürmek suretiyle kabul olunduğuna dair rivâyetlere dayanmaktadır.

2. Kur'ân'daki ifade formları bir bütün olarak incelendiğinde 2. Bakara 54. âyetindeki "uktulû enfusekum" cümlesinin mecazî değil, hakikî anlamda olduğu görülmektedir. Kur'ân'daki benzer kullanımlar, bu ifadenin böyle anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

3. Kur'ân'da "nefsi arındırma" anlamında "utkulû enfusekum" ibaresi değil, "zekkâ nefsehû" formu kullanılmaktadır. Yine Kur'ân'da nefsin arındırılmasından, egonun öldürülmesinden/tezkiye edilmesinden söz edildiğinde "katele" fiilinin türevleri değil, "zekkâ" fiilinin türevleri kullanılmaktadır.

4. Tefsir geleneğinin işârî/irfânî yönelişinin en büyük temsilcilerinden olan Bursevî ve Alûsî gibi müfessirler bile âyetin sözkonusu cümlesinin hakikî anlama sahip olduğunu söylemişlerdir. Kendilerinden beklenen işârî yorumu tercih etmemeleri çok anlamlıdır.

Netice itibariyle, literal olarak "nefislerinizi öldürün" demek olan "uktulû enfusekum" cümlesinin, mecaza hamledilerek başta şirk olmak üzere nefsinizdeki bütün fenalıkları öldürün" veya "kendinizi öldürün, intihar edin" anlamları verilerek çevrilmesinin, Arap dili, Kur'an'ın bütünlüğü ve âyetin tarihi bağlamı açısından isabetli olmadığını ifade etmekteyiz.

Bütün bu nedenlerden ötürü, "uktulû enfusekum" cümlesinin "içinizden suçsuzlar suçluları öldürsün" anlamında kullanılmasının daha doğru ve daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

110) Havva, I, 162.